

12. Bilotserkivska, G. (2007). Vasyl Fedorovych Symyrenko — benefactor of Ukrainian culture. *Bibliotekhnnyy visnyk (Library Bulletin)*, 3, 35—38 (in Ukr.).
13. Nikolayeva, T. M. (2010). *Entrepreneurs in the cultural and educational sphere of Ukraine (the last third of the XIX-th — beginning of the XX-th century)*. Kyiv: KNEU (in Ukr.).
14. Panchenko V. (2013, January 18). Grand Khors. *Den (Day)*, 8 (in Ukr.).
15. Kasyanenko, O. Y. et al (Eds.). (1972). *The history of cities and villages of the Ukrainian SSR: Kherson region*. Kyiv: Chief editorial board of URE (in Ukr.).
16. Donik, O. M. (2004). *Tereschenko's family in the history of charitable activities*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
17. Konenkov, S. T. (1984). *Memorials. Articles. Letters*. In two books. Book 1: *My age*. Moscow: Izobrazitelnoe iskustvo (in Rus.).
18. Shumrykova-Karagodina, L. P. (2003). *Famous Ukrainian women and their contribution into the development of national and world science (second half of the XIX-th century — middle of the XX-th century)*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk University Press (in Ukr.).
19. Mukhin, M.I. (1979). *Pedagogical views and educational activities of Alchevska H.D.* Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).
20. Henyk S. (2003). *150 Famous Ukrainian women*. Ivano-Frankivsk: Lileya (in Ukr.).
21. Surovtseva I. Y. (2006). *Charging activities in Ukraine in second half of the XIX-th — beginning of the XX-th century*. Abstract of thesis for scientific degree of candidate of historical sciences. Donetsk National University. Donetsk (in Ukr.).

УДК: 348.07

Омельчук В. В. *

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника,
Київ, Україна. zogu@ukr.net

ІКОНОБОРСТВО У ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ МОДЕЛІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Анотація. Розглянуто вплив іконоборства на політико-правову модель Візантійської імперії. З'ясовано обставини уваги держави до іконоборства, зумовлені суперечностями між управлінсько-регулятивною діяльністю держави та інтересами церковної ієрархії. Показано роль іконоборства в модернізації системи управління Візантійської імперії, політиці влади на підпорядкування Східної Церкви державному апарату, в реалізації державного контролю, формуванні ідеологічних постулатів відповідно до соціальних проблем держави.

Ключові слова: іконоборство, політико-правова модель, церковно-канонічне право, норма, симфонія, Церква, імператорська влада, державне управління.

Аннотация. Рассматривается влияние иконоборчества на политико-правовую модель Византийской империи. Выясняются обстоятельства внимания государства к иконоборчеству, определяемые противоречиями между управленческо-регулятивной деятельностью государства и интересами церковной иерархии. Показывается роль иконоборчества в модернизации системы управления Византийской империи, политике власти на подчинение Восточной Церкви государственному аппарату, в реализации государственного контроля, формировании идеологических постулатов соответственно социальным проблемам государства.

Ключевые слова: иконоборчество, политико-правовая модель, церковно-каноническое право, норма, симфония, Церковь, императорская власть, государственное управление.

Abstract. Ideological and political essence of iconoclasm as a specific trend of religion and its impact on political and legal model of governmental policy of supreme authority of Byzantium Empire is analysed. Author defines circumstances of a special attention of the state to iconoclasm under certain period of development of Byzantium Empire — a factor, provoked by growing contradictions between administrative and regulative activities of the

* Omelchuk V. V., Ph.D. in History, Leading Research Fellow, National Kyiv-Pechersk Historical-Cultural Preserve, Kyiv, Ukraine. zogu@ukr.net

ICONOCLASM IN POLITICAL AND LEGAL MODEL OF BYZANTIUM EMPIRE

state authority and interests of the Church hierarchy, first of all big monasteries; reveals the role of iconoclasm in the process of modernization of legal and political models of Byzantium Empire, as well as in the policy of Emperors power aimed at submitting of interests of Eastern Church (Patriarch of Constantinople) to state apparatus. Among the problems under discussion is the role of iconoclasm in realization and strengthening of the state control of Byzantium Empire, its influence upon modernization process of ideological postulates of the state done according to renewed social relations of the state.

Keywords: Keywords: iconoclasm, political and legal model, church canonical right, norm, symphony, Church, emperor's power, state administration.

Постановка проблеми. Іконоборство виступило важливим чинником модернізації політико-правової моделі Візантійської імперії. Насамперед ці зміни пояснюються прагненням підпорядкувати Східну церкву інтересам державного апарату, поставивши під контроль уряду як Константинопольського Патріарха, так і найбільші монастирі, реформувати ідеологічні постулати відповідно до нових суспільних викликів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Помітну увагу приділила проблемам взаємин держави і Церкви у період іконоборства західна наука. Оскільки папство у суперечці навколо ікон обстоювало іконошанування, лютеранські церковні історики XVI ст. у своїх «Магдебурзьких центуріях» уперше за багато століть церковного засудження намагалися його реабілітувати. Представники лютеранства вважали діяльність іконоборських імператорів відповідною духу справжнього християнства. Натомість католицькі дослідники Ц. Бароній і Л. Мембур вбачали у іконоборцях попередників Лютера. Протестантські історики Церкви Фр. Шпангейм і Жак Банаж проводили апологію іконоборства [1, с. 199—200]. Європейських дослідників згодом зацікавила внутрішньополітична боротьба між іконоборцями та іконошанувальниками, її вплив на зовнішньополітичну діяльність візантійського уряду. Англійський візантиніст Дж. Бьюрі навіть провів аналогію між політикою імператорів-іконоборців і клерикальними заходами канцлера Бісмарка у Німеччині [1, с. 207].

У радянській історичній науці підкреслювалася політична вага Візантійської Церкви та її конкуренція зі світськими землевласниками. О. Вайнштейн наголошував, що Візантійська Церква збільшувала свою могутність шляхом визиску широких селянських мас [2, с. 179]. Радянський історик розглядав іконоборство як форму боротьби уряду проти монастирського землеволодіння і привілеїв [2, с. 188]. Запеклі наукові дискусії між романістами та германістами, які позначилися на розвитку вітчизняної медієвістики, супроводжувалися вкрай суперечливими підходами щодо становища Церкви в імперії. На відверті відмінності між цими двома феодальними силами звернув увагу вже Ф. Успенський, розглядаючи іконоборський рух як боротьбу імператорів з дедалі більшими могутністю монастирів та їхнім землеволодінням. Однак М. Сюзюмов довів, що це не було пов'язано з потребою конфіскації монастирсько-церковних земель, оскільки у VIII ст., коли започатковувався іконоборський рух, питома вага таких земель не була критичною. Дослідник наголосив, що цей релігійний рух спочатку регіональна (провінційна) еліта, а потім і військова верхівка імперії використали для зниження авторитету столичної знаті [3, с. 9—10]. Г. Літаврін зауважив активну іконоборську діяльність Льва III Ісавра (717—741 рр.) [4, с. 114]. Український учений І. Шевченко звернув увагу на особливості джерел іконоборської доби [5].

Як вітчизняні, так і закордонні дослідники звернули увагу на вагому роль державного апарату у внутрішньоцерковній боротьбі. Приміром, А. Удальцов пов'язував іконоборство та наступ імператорської влади на монастирі з потребами зміцнення військової організації та сил держави [6, с. 54]. З. Удальцова пояснювала ідеологічну боротьбу проти пошанування ікон у Візантії прагненням імперато-

рів Ісаврійської династії підняти престиж центральної влади та послабити вплив церковних ієрархів і монастирів у державі [7, с. 83].

Д. Афіногенов спеціально присвятив своє дослідження статусу Константинопольського Патріархату напередодні та у ході розгортання іконоборського руху [8]. Дослідник аналізує політичну ситуацію у державі напередодні відновлення іконошанування. На його думку, прощення імператора-іконоборця Феофіла у 842 р. стало однією з передумов примирення двох ворогуючих угруповань [9]. Впливу іконоборства на процеси у візантійських володіннях у Криму приділили увагу кримські дослідники Г. Герцен та Ю. Могаричев [10]. Перебігу іконоборського руху та його впливу на систему державного управління Візантійської імперії приділили увагу і західні вчені, зокрема Воррен Т. Тредголд [11]. Дослідник звернув увагу на тогочасні культурні, релігійні, соціальні, економічні процеси та зовнішні чинники іконоборства [12]. Значну увагу проблемі іконоборського руху присвятили вчені балканських держав, зокрема сербський єпископ Йован Пуріч [13]. Окремих аспектів окресленого явища торкався і автор в аналізі статусу окремих церковних інститутів у політико-правовій моделі Візантійської імперії [14—18].

Мета статті — визначення впливу іконоборства на процес і форму державного управління Візантійської імперії. Даний процес автор дослідження трактує як тимчасовий відхід від засад симфонії (уголосності дій світської та церковної влад), які чітко простежуються вже за правління імператора Юстиніана.

Основні результати дослідження. Масштабні зміни у Візантійській імперії, зумовлені новими зовнішніми і внутрішніми викликами і загрозами, зумовили потребу в реформуванні церкви та її постулатів. Особливо гучний політичний та ідеологічний резонанс викликали церковні реформи перших Ісаврів. Іконоборчий рух (726—843 рр.), який істотно підірвав позиції Константинополя усередині країни та на зовнішньополітичній арені, став наслідком відкритого зіткнення Церкви і держави, які до цього діяли у злагоді. Дедалі більша політична могутність Східної Церкви, оперта на її масштабні землеволодіння, перетворювалася у небезпеку для державного бюрократичного апарату. Прагнення перших Ісаврів послабити позиції найвищого духовенства і монашества набрало форми іконоборчого руху. Культ ікон, мощей, священних реліквій був могутньою зброєю у руках Східної Церкви, забезпечуючи вплив на широкий загаль та непогані прибутки. Іконоборство у цих умовах було проявом боротьби військової і землевласницької еліт за обмеження позицій Церкви, насамперед найвищого духовенства і монастирів, у системі державного управління. Важливим інструментом наступу держави став перерозподіл церковного майна і земельних володінь. Водночас акти, які приймалися проти іконоборців, слід розглядати окремо у загальній системі нормативно-правових актів щодо єретиків [19].

Ці зіткнення викликали розходження світоглядного характеру. Вже ересі IV—VII ст. (несторіанська, монофелітська і монофізитська) піддавали сумніву доцільність пошанування ікон. Іконоборчі ідеї ранніх ересей відображали протест широкого загалу проти розкошів найвищого духовенства та верхівки монашества. Найбільше поширення єретичні рухи набули у Малій Азії та Вірменії [20, с. 101]. Саме у Малій Азії спочатку створилося та закріпилося впливове угруповання іконоборців [21, с. 221]. Богословську полеміку з іконошанувальниками вели високоосвічена світська і духовна еліти. На населення східних провінцій мало вплив і поширення ісламу [20, с. 101]. Зауважимо, що у державі Омейядів уже напередодні розгортання іконоборчого руху були вжиті заходи щодо протидії шануванню ікон [21, с. 221]. Невипадково візантійські імператори-іконоборці намагалися присвоїти собі прерогативи патріархів і виступати у ролі халіфів. Ініціатор

іконоборства Лев III стверджував, що він «цар і разом з тим ієрей». Його противники називали імператора «саракінофілом», тобто «мусульманствующим» [22, с. 418]. До нас дійшов і ряд перекладів Еклоги арабською мовою [23, р. 15].

Імператорська влада була втягнута в збройну міжконфесійну боротьбу усередині Візантії. Напередодні розгортання цього руху пройшов п'ятий-шостий Трулльський собор (691—692 рр.), який присвятили насамперед внутрішньоцерковним порядкам. Заборонялося вміщувати на підлозі зображення хреста й Ісуса Христа. У 724 р. проти вшанування ікон виступив ряд церковних діячів, насамперед малоазійських єпископів [24, с. 122—123]. Наступного, 725 р., василевс виступив з рядом проповідей, у яких вказував на випадки порушень з боку іконодулів (іконошанувальників) [25, с. 162]. Імператор Лев III Ісавр поступово обирає більш жорстку позицію і у 726 р. відверто підтримав іконоборських єпископів [24, с. 122—123]. Натомість іконоборська політика влади зіткнулася з опором Константинопольського Патріарха Германа. Він відмовився підтримувати подібні новації Льва. На вимогу імператора видати едикт щодо засудження іконошанування церковний ієрарх послався на потребу прийняття його Вселенським Собором, а згодом і взагалі звинуватив владу у ересі. Проте це не зупинило іконоборців (ікономахів, іконокластів, іконокаустів) [26, с. 899—901]. Показовим було знищення у 726 р. зображення Христа над Халкськими воротами, основним входом у палац. Його замінили хрестом і написом, що прославляв імператорську владу і значення імператора як противника ікон [27, с. 89]. Дії імператора викликали вуличні заворушення і вбивство імператорського посланця. Іконоборські кроки імператора викликали збройний виступ проти нього у фемі Еллада. Узурпатор виступив звідси з флотом на Константинополь [21, с. 222].

17 січня 730 р. Лев III зібрав засідання Синкліту, запропонувавши підписати окремий едикт проти іконошанування. Ця пропозиція була зроблена і Патріарху Герману, який рішуче відмовився. Проте це не зупинило імператора [28, с. 53]. Заборону пошанування ікон оформили державним актом [24, с. 122—123]. Усі ікони підлягали знищенню, а за вчинення опору непокірних мали арештовувати і карати [25, с. 163]. Прихильник іконошанувальників Константинопольський Патріарх Герман у 730 р. за наполяганням імператора був скинутий з престолу [20, с. 102]. Проте розгортання іконоборства зустріло опір значної частини духовенства та населення східних і західних провінцій імперії. Іконошанувальників підтримало і впливове синайське монашество [29, с. 374—375].

Син Льва III Константин V Копронім підкріпив цю політику постановою Церковного Собору 754 р. [24, с. 122—123]. Розпочавшись 10 лютого в імператорському палаці у Іерії на малоазійському березі Босфора, він тривав до 8 (за М. Сюзюмовим до 27 [28, с. 58]) серпня, коли завершився у Влахернській церкві у Константинополі [21, с. 232—233]. У Соборі взяли участь понад 300 єпископів, проте патріарші кафедри Східної церкви представлені не були [26, с. 899—901]. Не взяли участь у Соборі представники Римського Папи [30, с. 23—24]. 388 учасників Собору підписали рішення, згідно з яким іконопоклоніння визначалося наслідком підступів сатани [28, с. 58]. Воно проголошувалося «еллінською», язичницькою ерессю, а його захисників піддали анафемі. Шанування ікон заборонялося як у храмах, так і в приватних будинках [20, с. 102]. Порушники цих настанов прирівнювалися до прихильників Арія, Несторія і Євтіхія. В одній з постанов навіть монашество було визнано оманю.

Це стало поштовхом до розгортання нової кампанії проти ікон та іконошанувальників [31, с. 313]. Опір монахів викликає репресії, і значна їхня частина змушена була рятуватися втечею на околиці, зокрема у візантійських володіннях у Криму [32, с. 45]. Іконошанувальники масово вирушають і в інші периферійні райони

імперії, насамперед до Апулії і Калабрії, на Крит і Кіпр [31, с. 313]. Здійснюються кроки щодо поширення іконоборства у розташованих у столиці та провінціях військах. Щоб забезпечити їхню лояльність, імператор Константин V Копронім привів до присяги армію, зобов'язавши вояків відмовитися від поклоніння іконам [27, с. 89]. Монастирі перетворювали на казарми, монахів примушували брати шлюб, монастирські землі підлягали конфіскації. У Фракійській фемі у Малій Азії за наказом імператора всі монастирі, як чоловічі, так і жіночі, були продані разом з усім майном, а виторг відправили до столиці [33, с. 217].

Іконошанувальників висилали на кордони імперії, де вони також зазнавали репресій. Так, за Константина V за поклоніння іконам до Херсонес вислали одного із солдатів. Через загрозу вбивства він змушений був рятуватися втечею до Хозарії [10; 34, с. 104]. Частина іконошанувальників після прийняття іконоборчих едиктів емігрувало до Італії [35, с. 45], причому прагнули вони не до Равенни, а до Південної Італії та Риму, де контроль з боку Візантії був слабшим. Проте навіть у Равенні прихильників іконоборської політики Льва III Ісавра виявилася меншість [36; 35, с. 48].

Зауважимо, що Лев III і Константин V Копронім бачили в іконоборцях своїх внутрішніх союзників [24, с. 122—123]. Натомість, підтримку іконошанувальникам надали міська сановна знать і столична торговельно-реміснича верхівка, занепокоєна зростанням впливу військових кіл. Монашеству також вдалося організувати виступи проти іконоборців у європейських володіннях імперії [37, с. 133]. Одним із центрів опору іконоборцям стали столичні монастирі, зокрема Студитський монастир у Константинополі. Розквіт його діяльності припав на ігуменство у ньому Феодора Студита (759—826 рр.) [27, с. 90].

Своєю чергою військово-служива фемна знать, спираючись на підтримку імператорів Ісаврійської династії (717—802 рр.), вимагала передачі їй монастирських та церковних земель володінь, обмеження прав духовенства та пов'язаних з ним сановних вельмож [38, с. 135]. Найжорстокіша боротьба розгорілася у столиці, де Константинопольський Патріарх Микита у 768 р. наказав знищити у всіх церквах міста зображення святих, виконані на стінах у мозаїці чи восковими фарбами, замінивши їх орнаментами, зображеннями рослин і тварин [27, с. 90]. Політику іконоборства, хоча й у поміркованіших формах, продовжував Лев IV Хозар (775—780 рр.) [26, с. 899—901]. Проте вже за його життя дружина імператора Ірина надавала усіляку допомогу іконошанувальникам. З новою силою вона розпочала свою боротьбу з іконоборцями після смерті Льва IV Хозара 8 вересня 780 р. Ірина проголосила себе регентшею [25, с. 168] при неповнолітньому синові Константинові VI (780—797 рр.). Боротьба з іконами тривала з перемінним успіхом. Унаслідок дій імператриці Ірини домінувати при імператорському дворі стали ортодоксальні церковні ієрархи та монашество [20, с. 102]. Після зведення на Патріарший престол Константинополя Тарасія у 784 р. почалася підготовка Собору, який би відновив іконоборство [26, с. 899—901]. 17 серпня 786 р. у Константинополі за участі представників трьох східних патріархатів і делегатів з Риму цей Собор відкрився [25, с. 169]. Проте військо, опертя іконоборців, рішуче виступило проти поновлення іконошанування, що змусило владу розпустити учасників Собору [26, с. 899—901]. Щоб уможливити проведення нового Собору, імператриця пустила чутки про підготовку вторгнення арабів у східні провінції [36, с. 208]. Після цього ряд вірних іконоборцям частин вивели зі столиці та прилеглих областей, окремі взагалі було розпущено. Натомість до столиці стягли вірні частини, насамперед з Фракії [28, с. 62].

Підготовка відновлення іконошанування тривала, влада почала пошук союзників усередині табору іконоборців [29, с. 899—901]. У травні 787 р. імператриця

розіслала запрошення на новий Собор, який вирішили провести вже не у столиці, а у Нікеї, місці проведення величного Собору 325 р. Ірина відрядила на Собор двох імператорських представників та одного секретаря. У роботі Собору взяло участь понад 150 єпископів [36, с. 208] (за Н. Осокіним 367 вищих церковних ієрархів [31, с. 314]). Рим представляли архіпресвітер Петро й архімандрит Петро. Керував роботою Собору Константинопольський Патріарх Тарасій.

Перше засідання відбулося 24 вересня 787 р. у нікейській церкві Святої Софії. У центрі коло іконостасу сиділо обидва імператорські представники. Усі учасники були ознайомлені з позицією імператриці. У вступній промові Константинопольський Патріарх Тарасій подякував монархам за скликання Собору, нагадав за труднощі, з якими стикнулися іконошанувальники на попередньому Соборі у столиці. Одразу по його словах три єпископи іконоборці звернулися до Собору за прощенням за гріхи перед Христом та іконами і просили прийняти їх назад до спільного церковного єднання. Після дискусій їхнє прохання задовольнили. Постало і питання про переосвяту священнослужителів, яких висвятили іконоборці. Дійшли висновку про достатність їхнього письмового каяття [36, с. 208]. VII Вселенський Собор у Нікеї засудив іконоборство. Іконоборських єпископів змусили підписати зречення їхніх переконань [20, с. 102].

Продовженням курсу державної влади на послаблення позицій Церкви була і діяльність Никифора I Геніка (802—811 рр.), який реквізував кращі маєтності найвищого духовенства і монастирів [4, с. 104].

За правління Льва V Вірменина починається другий іконоборський період. Лише за імператриці Феодори іконошанування отримало повну перемогу. 11 березня 843 р. рішенням Церковного Собору іконошанування утвердилось остаточно. На іконоборців спрямували репресії державного апарату. Церковних ієрархів Візантійської церкви ознайомили з імператорськими настановами, змусивши засудити іконоборство [24, с. 123—125]. Хоча держава здобула перемогу у цій боротьбі, фактично було досягнуто компроміс з Церквою на вигідних для бюрократичного апарату умовах. Імператор застеріг за собою право передавати Патріарший престол вигідному (лояльному) церковному діячеві [20, с. 102]. Водночас покращилося соціально-економічне життя держави, зміцнилася фінансова база імператорської влади, зросла ефективність державного апарату, його вплив у гуманітарній сфері. Ресурси Церкви стали активніше використовуватися у сфері державної безпеки. Ці перетворення позначилися і на самих основах соціально-економічної системи держави, посиливши її роль у системі землеволодіння та землекористування, ослабивши роль приватної власності, натомість зміцнивши позиції громади та общинного землеволодіння. Відповідно, Еклога дозволила зміцнити життєздатність візантійської державності. Прийняття нового кодексу дозволило зміцнити засади функціонування державного апарату, посиливши їх релігійно-ідеологічну складову. Сама Еклога просякнута візантійською ідеєю справедливості, зокрема захисту суспільством слабких та незахищених [23, р. 15].

У гострій ідеологічній боротьбі обидва табори (іконошанувальники і іконоборці) у внутрішній незгоді навіть спробували звинуватити юдеїв і мусульман-арабів [24, с. 123—125]. Іконоборці проголошували не лише церковні, а й політичні гасла. Особливо радикальні вимоги висувало радикальне монашество на чолі з Феодором Студитом. Вони передбачали не лише підпорядкування держави Церкві, і, відповідно, імператорів — Патріархам, а й навіть бойкот оподаткування. Діючих імператорів Феодор називав іродами. Він наполягав і на повній автономії монастирів [39, с. 71].

Іконоборство суттєво послабило позиції Візантії в усій ойкумені. Так, Південна Італія стала притулком для грецьких монахів — іконоборців. Серед тимчасових східних іммігрантів були впливові духовні особи — Константинопольський Патріарх Пірр і Антіохійський Патріарх Анастасій Синаїт. Грецька церковна імміграція в Італію пережила дві хвилі. Перша хвиля припала на другу половину VI ст. і пояснювалася тими самими причинами, що і світська імміграція. Другу — викликали прийняті у Візантії іконоборські едикти, після яких до Італії попрямували іконошанувальники. Папи Григорій III і Павло I змушені були відкрити в Римі нові василіанські монастирі (святого Хрисогона, святих Стефана і Сильвестра). Якщо перша імміграція виявляла себе опертям візантійського впливу у країні, то наступна, іконошанувальницька, не була такою принаймні до кінця іконоборства [40, с. 41—48].

Італія вкрай чутливо ставилася до боротьби іконоборців та іконошанувальників. Обурення других викликав декрет 725 р. про видалення ікон з церков. Коли цей декрет Льва прибув до Риму, Папа Григорій звернувся до міст і єпископів Італії з закликом повстати проти єретичних намірів імператора. Пастирські послання Римського Папи набули поширення по всій Італії. Пентаполіс та Венеція оголосили Римському Папі про свою підтримку. Антивізантійськими заворушеннями було охоплено землі південніше Риму, аж до Калабрії. Тому візантійський імператор Лев змушений був вирядити сюди військову флотилію [41, с. 256]. У 731 р. Римський Папа наклав на іконоборців анафему, сподіваючись використати проти них в Італії війська лангобардів [33, с. 217]. Натомість Лев III перепідпорядкував Сицилію та Калабрію Константинопольському Патріархату. Пільги папських володінь на цих територіях були скасовані, а доходи від них перейшли до візантійської скарбниці. Населення Південної Італії було переписано та обкладено подушним податком [28, с. 54].

Опір Римської курії курсу іконоборства продовжувався і за імператора Константина V. У 769 р. Римський Церковний Собор відкинув іконоборські положення Собору 754 р. [28, с. 58]. Проте навіть усередині Західної Церкви позиція Римського Папи не зустрічала однозначної підтримки. Коли Римський Папа визнав шанування ікон, проти нього виступив Паризький Церковний Собор 825 р., хоча й визнав, що ікони можуть бути використані для виховання народу. Франкська Церква відкинула рішення Нікейського Собору 787 р. щодо іконошанування [42, с. 65—66]. У 751 р. ломбарди витіснили візантійського екзарха з Равенни. Під владою Візантії залишилася Калабрія, а також окремі міста на узбережжі Південної Італії, насамперед Неаполь, Гаєта й Амальфі. Проте поступово і їхня залежність від метрополії слабшала [40, с. 19].

Одним із центрів пропагування іконошанування у ході іконоборського руху став Дамаск. Арабський халіфат підтримував антиурядову діяльність утікачів з Візантії. Їхнім духовним лідером став Іоанн Дамаскін-Мансур, один з християнських чиновників халіфа, згодом монах одного з сирійських монастирів [28, 54]. Щоб закріпити свою перемогу, влада у 843 р. організувала кампанію переслідування іконоборців у низці регіонів, насамперед у Малій Азії [43, с. 11].

Висновки. Отже, відмінність інтересів різних владних угруповань призвела до відкритого зіткнення Церкви та держави, які до цього діяли у злагоді. Іконоборський рух 726—843 рр. істотно підірвав позиції Константинопольського Патріархату усередині країни та на зовнішньополітичній арені. Зростаюча політична могутність Східної Церкви, оперта на її масштабні землеволодіння, перетворювалася у небезпеку для державного бюрократичного апарату. Водночас гостра внутрішньополітична боротьба, насамперед у Малій Азії, Південній Італії та на Балканах,

істотно послабила позиції ромеїв на прикордонні, чим скористалися сусідні арабські держави. Загалом іконоборство, спричинивши зміни у політико-правовій моделі Візантійської імперії, змусило повернутися до засад симфонії. Різні угруповання змушені були узгоджувати свої погляди та інтереси для вироблення внутрішньополітичного та дипломатичного курсу держави. Це позначилося на поступовому поновленні системи привілеїв адміністративно-судового та фінансово-податкового характеру після 843 р. Проявом зміни державно-правової системи стала й Еклога, зміст якої підкреслює половинчастий характер іконоборських перетворень.

Дослідження ролі та значення іконоборської політики у процесі трансформації політико-правової системи Візантійської імперії відкриває можливості аналізу передумов запровадження законодавчого зведення Еклоги, однієї із найзначніших пам'яток середньовічного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Сюзюмов М. Я.* Основные направления историографии истории Византии иконоборческого периода / М. Я. Сюзюмов // ВВ. — 1963. — Т. XXII. — С. 199—226.
2. *Вайнштейн О. Л.* Византия V—XI вв. и южные славяне / О. Л. Вайнштейн // История средних веков: Учебник. — Т. I [под ред. А. Д. Удальцова и др.]. — М.: Госполитиздат, 1941. — С. 177—200.
3. *Поляковская М. А.* Михаил Яковлевич Сюзюмов: ученый и время / М. А. Поляковская // Сюзюмов М. Я. Византийские этюды [отв. ред. М. А. Поляковская]. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. — С. 5—22.
4. *Литаврин Г. Г.* Византийское государство в VII—XII вв. / Г. Г. Литаврин // Раннефеодальные государства на Балканах VI—XII вв. [отв. ред. и автор предисл. Г. Г. Литаврин] и др.]. — М.: Наука, 1985. — С. 99—131.
5. *Ševčenko I.* Hagiography of the Iconoclast period / I. Ševčenko // Iconoclasm. — Birmingham: Centre for Byzantine Studies University of Birmingham, 1975. — P. 113—131.
6. *Удальцов А. Д.* История средних веков: Курс лекций / А. Д. Удальцов, С. Д. Сказкин. — М.: Тип. газ. «Правда» им., 1946. — 271 с.
7. *Удальцова З. В.* Византийская культура / З. В. Удальцова [отв. ред. Е. В. Гутнова]. — М.: Наука, 1988. — 288 с.
8. *Афиногенов Д. Е.* Константинопольский патриархат и иконоборческое движение в Византии (784—847 гг.) / Д. Е. Афиногенов. — М.: Индрик, 1997. — 224 с.
9. *Афиногенов Д. Е.* «Повесть о прощении императора Феофила» и Торжество православия / Д. Е. Афиногенов. — М.: Индрик, 2003. — 192 с.
10. *Герцен А. Г.* Иконоборческая Таврика / А. Г. Герцен, Ю. М. Могаричев // Античная древность и средние века. — 1992. — Вып. 26. — С. 180—190.
11. *Treadgold W.* A History of the Byzantine State and Society / Warren T. Treadgold. — Stanford: Stanford University Press, 1997. — XXIII + 1019 P.
12. *Treadgold W.* The Byzantine Revival, 780—842 / Warren T. Treadgold. — Stanford: Stanford University Press, 1988. — XV + 504 P.
13. *Пурић Јован*, еп. Дијалог иконобораца са иконопоштоватељима / епископ Јован Пурић // Зограф. — 2010. — Бр. 34. — С. 13—26.
14. *Омельчук В. В.* Інститут єпископа у системі церковно-канонічного права Візантії: судові та правозахисні функції / В. В. Омельчук // Наукові праці НАУ. — Юридичний вісник: Повітряне і космічне право. — 2013. — № 1 (26). — С. 34—38.
15. *Омельчук В. В.* Особливості відчуження церковної власності у Візантійській імперії / В. В. Омельчук // Наукові праці МАУП. — 2013. — Вип. 1 (36). — С. 45—47.
16. *Омельчук В. В.* Особливості еволюції правового статусу монастирів у Візантійській імперії / В. В. Омельчук // Університетські наукові записки: Часопис ХУУП. — № 1 (45). — 2013. — С. 36—42.
17. *Омельчук В. В.* Порядок регламентування діяльності окремих інститутів у системі церковної ієрархії Візантійській імперії / В. В. Омельчук // Наукові записки Інституту законодавства ВР України. — 2013. — Вип. 2. — С. 23—28.

18. *Омельчук В. В.* Церковно-монастирське землеволодіння у Візантійській імперії та його правові гарантії / В. В. Омельчук // Підприємництво, господарство і право. — 2013. — Вип. 2 (206). — С. 7—11.
19. *Омельчук В. В.* Нормативно-правові акти проти єретиків у структурі норм церковно-канонічного права Візантійської імперії (кінець IV — XI ст.) / В. В. Омельчук // Держава і право. — 2013. — Вип. 59. — С. 48—55.
20. *Удальцова З. В.* Византийская империя в раннем средневековье (IV — XII вв.) / З. В. Удальцова // История Европы: с древнейших времен до наших дней. — М.: Наука, 1992. — Т. 2: Средневековая Европа [ред. кол.: Е. В. Гутнова (отв. ред.) и др.]. — С. 85—111.
21. *Острогорский Г. А.* История Византийского государства [пер. с нем. М. В. Грацианский, ред. П. В. Кузенков] / Г. А. Острогорский. — М.: Сибирская благовонница, 2011. — 895[1] с., ил., карты.
22. *Нефедов С. А.* Факторный анализ исторического процесса. История Востока / С. А. Нефедов. — М.: Территория будущего, 2008. — 752 с.
23. *Laiou A. E.* Political History: An Outline / Angeliki E. Laiou // The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century. Vol. 1-3/ Editor-in-Chief A. E. Laiou. — Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002. — Vol. 1. — P. 9—28.
24. *Полевой В. М.* Искусство Греции. Средние века / В. М. Полевой. — М.: Искусство, 1973. — 352 с.
25. *Норвич Д.* История Византии [пер. с англ. Н. М. Забилюцкого] / Д. Норвич. — М.: АСТ; АСТ МОСКВА, 2010. — 542 [8] с.
26. *Смирнов О.* Иконоборство / О. Смирнов // Энциклопедический словарь [изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон]. — СПб., 1894. — Т. XII^А. — С. 899—901.
27. *Лихачева В. Д.* Искусство Византии IV—XV веков / В. Д. Лихачева. — [2-е изд., испр.] — Л.: Искусство, 1986. — 310 с.
28. *Сюзюмов М. Я.* Первый период иконоборчества / М. Я. Сюзюмов // История Византии. — В 3 т. — М.: Наука, 1967. — Т. 2 [отв. ред. А. П. Каждан]. — С. 49—64.
29. *Sawicki, D.* (2010). Krotka historia Prawosłanego Autonomicznego Kościoła Świętej Góry Synaj / Doroteusz Sawicki // Elpis. — R. 21—22. — 2010. — S. 36—386.
30. *Cheyne J.-C.* Bizancjum w fazie obronnej. Stabilizacja granic (od VII wieku do połowy wieku IX) / Jean-Claude Cheynet // Świat Bizancjum. — Т. 2: Cesarstwo Bizantińskie: Prace zbiorowa [pod red. Jeana-Claude'a Cheyneta; przekład Andrzej Graboń]. — Kraków: Wydawnictwo WAM, 2011. — S. 9—31.
31. *Осокин Н. А.* История средних веков. Съ приложением очерка средневековой историографии / Н. А. Осокин. — Т. 1 (до XIII ст.). — Казань: Тип. Имп. Ун-та, 1888. — IV + VIII + 608 + 116 + XXX с.
32. *Романчук А. И.* К вопросу о положении Херсонеса в «темные века» / А. И. Романчук // АДСВ. — 1972. — Вып. 8. — С. 42—55.
33. *Удальцова З. В.* Развитие феодализма в Византии в VII — XI вв. / З. В. Удальцова // Всемирная история: в 10 т. [под ред. Н. А. Сидоровой (отв. ред.) и др.]. — М.: Гос. изд-во полит. лит., 1957. — Т. III. — С. 211—222.
34. *Герцен А. Г.* К вопросу о церковной истории Таврики в VIII в. / А. Г. Герцен, Ю. М. Могаричев // АДСВ. — 1999. — Вып. 30. — С. 95—115.
35. *Бородин О. Р.* Греко-восточная диаспора в Равеннском экзархате и Пентаполе / О. Р. Бородин // АДСВ. — Свердловск, 1990. — Вып. 25. — С. 39—50.
36. *Балух В. О.* Візантиністика: Курс лекцій / В. О. Балух. — Чернівці: Книги — XXI, 2006. — 606 с.
37. *Удальцова З. В.* Византия IV — первой половины IX в. / З. В. Удальцова // История Средних веков: в 2 т [под общ. ред. С. Д. Сказкина] : Учебник. — [Изд-е 2-е, переработ.] — М.: Высш. шк., 1977. — Т. 1. — С. 118—134.
38. История Востока. — В 6 т. — М.: Вост. лит., 1995. — Т. II: Восток в средние века [отв. ред.: Л. Б. Аблаев, К. З. Ашрафян]. — 716 с.
39. *Сюзюмов М. Я.* Второй период иконоборчества / М. Я. Сюзюмов // История Византии. — В 3 т. — М.: Наука, 1967. — Т. 2 [отв. ред. А. П. Каждан]. — С. 65—79.
40. *Норвич Д.* Нормандцы в Сицилии. Второе нормандское завоевание. 1016 — 1130] / Д. Норвич [пер. с англ. Л. А. Игоревского. — М.: Центрполиграф, 2005. — 367с.

41. Грегоровиус Ф. История города Рима в Средние века (от V до XVI столетий) / Ф. Грегоровиус [пер. с нем. М. Литвинова, В. Линде, В. Савина]. — М.: АЛЬФА-КНИГА, 2008. — 1280 с.
42. Корсунский А. Р. Религиозный протест в эпоху Раннего Средневековья в Западной Европе / А. Р. Корсунский // СВ. — 1981. — Вып. 44. — С. 48—75.
43. Janik M. Paulicjanie — przemiana pobożnej wspólnoty w grupę wojowników / Maciej Janik // Studia historyczne. — R. LIII. — 2010. — Z. 1 (209). — S. 3—23.

RESOURCES

1. Siuziumov, M. J. (1963). The main Directions of the Historiography of the History of Byzantium under the Period of Iconoclasm Movement. *VV (Byzantium Vremennik)*, XXII, 199—226 (in Rus.).
2. Weinstein, O. L. (1941). Byzantium of the V — XI centuries and Southern Slavs In A. D. Udaltsov et al. (Eds.), *History of the Middle Ages* (Vol. 1, pp. 177—200). Moscow: Gospolitizdat (in Rus.).
3. Poliakovskaia, M. A. (2002). Mikhail Yakovlevich Siuziumov: The scientist and time. In M. A. Polyakovskaia (Ed.), *M. Y. Suzumov. Byzantine Studies* (pp. 5—22). Yekaterinburg: Ural University Press (in Rus.).
4. Litavrin, G. G. (1985). Byzantine state in the VII — XII centuries. In G. G. Litavrin (Ed.), *Early feudal state in the Balkans of the VI — XII centuries* (pp. 99—131). Moscow: Nauka (in Rus.).
5. Ševčenko, I. (1975). Hagiography of the Iconoclast period. In *Iconoclasm* (pp. 113—131). Birmingham: Centre for Byzantine Studies University of Birmingham.
6. Udaltsov, A. D., & Scazkin, S. D. (1946). *History of the Middle Ages: Lectures*.— Moscow: Pravda (in Rus.).
7. Udaltsova, Z. V. (1988). *Byzantine culture*. Moscow: Nauka (in Rus.).
8. Afinogenov, D. E. (1997). *The Constantinopolitan patriarchate and the iconoclasm movement in Byzantium (784—847 years)*. Moscow: Indrik (in Rus.).
9. Afinogenov, D. E. (2003). *»The Tale about the forgiveness of the Emperor Feofil» and the Triumph of Orthodoxy*. Moscow: Indrik (in Rus.).
10. Hertsen, A. G., & Mogarichev, Yu. M. (1992). The Iconoclastic Tauris. *Antichnaia drevnost i srednie veka (Ancient times and middle ages)* 26, 180 — 190) (in Rus.).
11. Treadgold W. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press.
12. Treadgold W. (1988). *The Byzantine Revival, 780—842*. Stanford: Stanford University Press.
13. Пурић Јован, еп. (2010). Дијалог иконобораца са иконопоштоватељима. *Зограф*, 34, 13—26 (in Serbian.).
14. Omelchuk, V. V. (2013). Institute of bishop in the system of ecclesiastical-canonical law of Byzantium: Judicial and rights protective functions. *Naukovi pratsi NAU (Research Works of National Aviation University)* 1 (26), 34—38 (in Ukr.).
15. Omelchuk, V. (2013). Peculiarities of dispossession of the ecclesiastical property in the Byzantine Empire. *Naukovi pratsi MAUP (Research Works of Interregional Academy of Personnel Management)*, 1 (36), 45—47 (in Ukr.).
16. Omelchuk, V. V. (2013). Peculiarities of Evolution of a legal status of monasteries in the Byzantine Empire. *Universitetski naukovi zapysky: Chasopys HUUP (University research notes: Journal of Khmelnitsky University of Management and Law)*, 1 (45), 36—42 (in Ukr.).
17. Omelchuk, V. (2013). Regulation order of activity of some institutes in the system of the ecclesiastical hierarchy of the Byzantine Empire. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva VR Ukrainy (Research Proceedings of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 2, 23—28 (in Ukr.).
18. Omelchuk, V. (2013). The church-abby landownership in the Byzantine Empire and its legal guaranties. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo (Business, Economy and Law)*, 2 (206), 7—11 (in Ukr.).
19. Omelchuk, V. (2013). The normative legal acts against heretics in the structure of norms of ecclesiastical-canonical law of Byzantium. A (late IV—XI centuries). *Gosudarstvo i pravo (State and Law)*, 59, 48—55 (in Ukr.).
20. Udaltsova, Z. V. (1992). Byzantine Empire in the early Middle Ages (IV—XII centuries.). In E. V. Gutnova (Ed.), *History of Europe: from ancient times to the present day. — Volume 2: Medieval Europe*. (pp. 85—111). Moscow: Nauka (in Rus.).

21. Ostrogorskyi, G. A. (2011). *History of the Byzantine state*. Moscow: Sibirskaiia blagovonnitsa (in Rus.).
22. Nefedov, A. (2008). *The factorial analysis of the historical process. The history of the East*. Moscow: Territoria budushchego (in Rus.).
23. Laiou, A. E. (2002). Political History: An Outline. In A. E. Laiou (Ed.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Vol 1—3 (Vol. 1, pp. 9—28). Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection,
24. Polevoi, V. M. (1973). *Art of Greece. Middle Ages*. Moscow: Iskusstvo (in Rus.).
25. Norwich, J. (2010). *A history of Byzantium*. Moscow: AST (in Rus.).
26. Smirnov, F. (1894). The Iconoclasm Movement. In F.A. Brokgauz, & I.A. Efron (Eds.), *Encyclopaedic Dictionary* (pp. 899—901). St. Petersburg (in Rus.).
27. Likhachev, V. D. (1986). *Byzantine art of the IV — XV centuries*. Leningrad: Iskusstvo (in Rus.).
28. Siuziumov, M. J. (1967). The first period of the iconoclasm movement. In A. P. Kazhdan (Ed.), *History of Byzantium: in 3 volumes* (Vol. 2, pp. 49—64). Moscow: Nauka (in Rus.).
29. Sawiski, D. (2010). Krotka historia Prawosłanego Autonomicznego Kościoła Świętej Góry Synaj. *Elpis*, 21—22, 365 — 386 (in Pol.).
30. Cheynet J.-C. (2011). Bizancjum w fazie obronnej. Stabilizacja granic (od VII wieku do połowy wieku IX). In Jean-Claude Cheynera (Ed.), *World Byzantium. Vol.2: Empire Byzantium*. (pp. 9—31). Krakow: WAM (in Pol.).
31. Osokin, N. A. (1888). *The History of the Middle Ages. With Addition of the Outlines of the Medieval Historiography. Volume 1 (up to the XIII century.)* Kazan: Imp. University Press (in Rus.).
32. Romanchuk, A. I. (1972). To the question of the status of Chersoneses in «the dark ages». *Antichnaia drevnost i srednie veka (Ancient times and middle ages)* 8, 42—55 (in Rus.).
33. Udaltsova, Z. V. (1957). The Development of Feudalism in Byzantium in the 7th and 8th centuries. In N. A. Sidorova (Ed.), *World History in 10-th volumes*. (Vol. III, pp. 211—222). Moscow: Gospolitizdat (in Rus.).
34. Hertsen, A. G., & Mogarichev, Yu. M. (1999). To the question of ecclesiastical history of Tauris in the 8th century. *Antichnaia drevnost i srednie veka (Ancient times and middle ages)*, 30, 95—115 (in Rus.).
35. Borodin, O. (1990). The eastern greek diaspora in the exarchate of Ravenna and Pentapol. *Antichnaia drevnost i srednie veka (Ancient times and middle ages)*, 25, 39—50 (in Rus.).
36. Balukh, V. O. (2006). *The Byzantium Studies: The Course of Lectures*. Chernovtsy: Knigi — XXI (in Ukr.).
37. Udaltsova, Z. V. (1977). Byzantium of the IV — first half of the IX centuries. In S. D. Skazkina (Ed.), *History of the Middle Ages: in 2 vol.* (Vol. 1, pp. 118—134). Moscow: Vysshaia shkola (in Rus.).
38. Ablav, L.B. & Ashrafiyan, K.Z. (Eds.). (1995). *East in the Middle Ages*. Moscow: Vostochnaia literature (in Rus.).
39. Siuziumov, M. J. (1967). The Second Period of the Iconoclasm Movement. In A. P. Kazhdan (Ed.), *The history of Byzantium: in 3 vol.* (Vol. 2, pp. 65—79). Moscow: Nauka (in Rus.).
40. Norwich, J. (2005). *Normans in Sicily. Second Norman conquest. 1016—1130*. Moscow: Tsentrpoligraf (in Rus.).
41. Gregorovius, F. (2008). *History of Rome in the Middle Ages (from V to XVI centuries)*. Moscow: ALFA-KNIGA (in Rus.).
42. Korsunskii, A. R. (1981). The Religious protest in the early Medieval Period in the Western Europe. *Srednie veka (Middle Ages)*, 44, 48—75 (in Rus.).
43. Janik, M. (2010). Paulicianie — przemiana pobożnej wspólnoty w grupę wojowników. *Studia historyczne, LIII, 1(209)*, 3—23 (in Pol.).